

Tone Ferenc

IZGNANCI KOT CENENA DELOVNA SILA NEMŠKEGA RAJHA

Ena izmed številnih kategorij delovne sile v nemškem rajhu med drugo svetovno vojno so bili tudi izgnanci. To so bile predvsem žrtve nacistične raznarodovalne politike in nacisti jih niso pregnali z njihovih domov v nemški rajh z osnovnim namenom, da bi jih uporabljali kot delovno silo. Vendar so to postali in ostali prav do zloma nemškega tretjega rajha. Med milijoni tujih delavcev v nemškem rajhu sicer niso bili velika skupina, vendar zaradi svoje posebnosti zaslužijo posebno obravnavo.

Izvor izgnancev

Za vse ljudi, za katere je tisti čas v nacistični terminologiji veljal vzdevek »die Absiedler« (odseljenci, v resnici izgnanci), velja, da so bili samo iz nekaterih zasedenih pokrajin in sicer iz slovenske Štajerske, Gorenjske, Alzacije, Lotaringije in Luksemburga. Za vse te pokrajine pa je značilno to, da je Hitler v njih po nemški zasedbi spomladi 1940 in 1941 uvedel podoben sistem nemške civilne uprave, da jih je dejansko precej vključil v nacistični družbeni sistem in jih je nameraval slej ko prej tudi formalnopravno priključiti k nemškemu rajhu. Vsaj za omenjeni slovenski pokrajini natančno vemo, da so ju nameravali že 1. oktobra 1941 slovesno priključiti k rajhu, vendar so nato priključitev iz »zakonskotehničnih razlogov« vsaj dvakrat odložili, končno pa je že napisani Hitlerjev odlok o priključitvi ostal brez podpisa, ker je priključitev onemogočil osvobodilni boj slovenskega naroda. Vsem petim pokrajinam z nemško civilno upravo je skupno tudi to, da so nacisti v njih podobno uredili vprašanje državljanstva in na tej osnovi tudi uvedli vojaško obveznost.

Te zasedene pokrajine, ki so jih povečini naseljevali Slovenci, Francozi in Luksemburžani, so podobno kot priključena vzhodna območja zahodne Poljske, po nemški zasedbi postale predmet sistematične in intenzivne nacistične raznarodovalne politike. Po raznarodovalnih ukrepih, ki so jih šefi civilne uprave (dr. Sigfried Uiberreither v Spodnji Štajerski, Franz Kutschera in nato dr. Friedrich Rainer na Gorenjskem, Robert Wagner v Alzaciji, Josef Bürckel v Lotarginiji in Gustav Simon v Luksemburgu) začeli uvajati takoj po zasedbi oziroma uvedbi civilne uprave (v zasedenih slovenskih pokrajinah npr. po Hitlerjevem naročilu: Machen Sie mir dieses Land deutsch!), naj bi se nenemško prebivalstvo čimprej in čim popolneje ponemčilo. Verjetno so najkrajši rok za popolno ponem-

čenje določili Spodnji Štajerski, saj so izjavljali, da se bo tam čez tri ali štiri leta govorilo samo še nemško.¹

Za naciste so bile eden najpomembnejših ukrepov za popolno pomemčenje teh pokrajin množične deportacije francoskega, slovenskega in drugega nenemškega prebivalstva. Ne poznamo še sicer natančneje nacističnih deportacijskih načrtov za vsako od teh pokrajin, temveč le za nekatere, vendar lahko trdimo, da so predvidevali izgon velikega dela prebivalstva, v slovenskih pokrajinah npr. kar eno tretjino (220.000—260.000 oseb) in to v nekaj mesecih (od maja do oktobra 1941).

V Alzaciji in Lotaringiji so deportacije prizadele zlasti tri vrste ljudi: 1. Žide in ljudi iz severne Afrike, 2. po letu 1918 v ti deželi priseljene Francoze in 3. domače prebivalstvo, ki je bilo navezano na Francijo. Po nepopolnih podatkih so v novembru 1940 izgnali v nezasedeni del Francije okoli 120.000 oseb iz Alzacije in okrog 66.000 iz Lotaringije. Nato so nehali izganjati ljudi v večjem številu v nezasedeni del Francije. V zasedenih slovenskih pokrajinah so deportacije prizadele tudi tri vrste ljudi: 1. slovensko izobraženstvo in druge narodno zelo zavedne Slovence, 2. priseljence po letu 1914 in 3. prebivalstvo nekaterih obmejnih predelov. Od junija do konca septembra 1941 so ob premagovanju nekaterih ovir (transportnih, nastanitvenih, vojnih in političnih) v 38 transportih izgnali v Srbijo in Hrvaško okrog 17.000 Slovencev, kar pomeni le majhen del tistega števila ljudi, ki so ga nameravali izgnati. Nadaljnje deportacije Slovencev v Srbijo in Hrvaško, zlasti pa izgon obmejnega prebivalstva, so se namreč zaradi razmer, ki jih je povzročila vstaja jugoslovanskih narodov, popolnoma ustavile, podobno kot pred nekaj meseci v Alzaciji in Lotaringiji ter v t. im. priključenih vzhodnih območjih v zahodnem delu Poljske.²

Kot vidimo, so nacistične deportacije tako v obeh zasedenih francoskih kakor tudi v obeh zasedenih slovenskih pokrajinah prizadele tri vrste ljudi. Med temi v francoskih pokrajinah ni posebej francosko govorčega ali francosko čutečega izobraženstva, ker so francoske oblasti še pred nemškim napadom na Francijo spomladi 1940 umaknile mnogo prebivalcev iz teh obmejnih pokrajin, izobražence, ki so ostali, pa so izgnali nacisti takoj v prvih tednih okupacije brez posebnega, vnaprej pripravljenega načrta.

Če so nacisti potlej še hoteli pregnati kakšno večje število ljudi z njihovih domov, so jih lahko odpeljali le v nemški rajh. Nasproti izrazu »Aussiedler« ali »Evakuierte«, ki je veljal za osebo, pregnano v nezaseden del Francije, Srbijo, Hrvaško in generalno gubernijo na Poljskem, so nacisti za tiste, ki so jih iz omenjenih petih pokrajin začeli izganjati v rajh, uporabljali izraz »Absiedler«. Izraz »Umsiedler« (preseljenec) je veljal za nemškega preseljenca. Nacisti so tako že z imenom samim razlikovali dve kategoriji ljudi, ki so jih pregnali z njihovih domov: v prvi so bili tisti, ki so jih izgnali ven s t. im. »interesnega območja rajha«, v drugi pa tisti, ki so jih izgnali v nemški rajh ali pa v pokrajine, ki so

¹ Glej navedeno literaturo, št. 6 in 7.

² Glej nav. vire št. 1, 2, 4 in lit. št. 4, 5, 7.

bile v t. i. »interesnem območju rajha«, tj. tiste, ki so jih nameravali slej ko prej tudi formalnopravno priključiti k nemškemu rajhu. Za nas to nacistično razlikovanje pojmov niti ni tako pomembno, da bi uporabljali za vsako kategorijo posebno ime, ker je ljudem iz obeh kategorij skupno predvsem to, da so bili žrtve nacističnega nasilja, saj so jih nacisti nasilno izgnali z njihovih domov. Zato lahko za obe kategoriji v slovenskem jeziku uporabljamo skupno ime »izgnanci«.

Pri tej vrsti izgnancev pa glede na vzrok njihovega izгона ne gre za kakšno enovito skupino ljudi, temveč za več skupin.

Največjo skupino so sestavljali Slovenci, ki so jih nacisti še pred koncem leta 1941 nameravali izgnati iz obmejnega pasu ob Savi in Sotli v Srbijo ali Hrvaško, da bi napravili prostor za naselitev nekaj deset-tisoč Nemcev. Ti Nemci naj bi sestavljali t. i. branik v jugovzhodnem kotu velikega nemškega rajha. Ker pa nemirne razmere niso več dopuščale izganjanja Slovencev v Srbijo ali Hrvaško, so jih 37.000 po Himmlerjevem povelju z dne 18. oktobra 1941 s 63 transporti od 24. oktobra 1941 do 30. julija 1942 odpeljali v nemške pokrajine.

Novo skupino so sestavljali tisti Slovenci, Alzačani, Lotaringijci in Luksemburžani, ki so jih pregnali v rajh iz političnih razlogov, tako zaradi njihovih zvez z odporniškimi gibanjem, nasprotovanja okupacijskim ukrepom, politične nezanesljivosti za bivanje v t. i. obrnjenem prostoru itd. Vendar pa po nacističnem gledanju njihova krivda ni bila tolikšna, da bi jih poslali v koncentracijska taborišča.

V tej skupini je bilo okrog 8000 Slovencev iz Spodnje Štajerske in Gorenjske, ki so jih po Himmlerjevem odloku z dne 24. januarja 1942 izgnali od marca 1942 do avgusta 1944 kot sorodnike partizanov in ubitih talcev. Po novem Himmlerjevem povelju z dne 25. VI. 1942 so pri treh od šestih akcij v Spodnji Štajerski ločili otroke od odraslih in poslali odrasle v koncentracijska taborišča, otroke pa v Nemčijo. Iz Gorenjske pa so otroke in odrasle skupaj poslali v Nemčijo. Tej skupini je zelo podobna skupina slovenskih izgnancev iz Koroške, okrog 1000 oseb, Slovencev, ki so jih po Himmlerjevi odredbi z dne 25. avgusta 1941 zaradi njihove velike nacionalne zavesti in protinacističnega razpoloženja sredi aprila 1942 odpeljali v Nemčijo.³

Za Alzacijo in Lotaringijo so nacisti računali z večjimi deportacijskimi akcijami, saj je sam Hitler izjavil, da je treba samo iz Alzacije izgnati še četrto milijona francosko usmerjenih ljudi, za Lotaringijo pa neki vir pripoveduje, da so nameravali izgnati še nadaljnjih 60.000 oseb. Vendar so se zaradi vojnih razmer na dveh konferencah (4. avgusta 1942 za Alzacijo in 28. novembra 1942 za Lotaringijo) morali predstavniki zainteresiranih ustanov dogovarjati za deportacije v manjšem obsegu. Po podatkih glavnega štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva so jeseni 1942 in pozimi 1942—1943 odpeljali v Nemčijo 12.905 oseb, za katere so menili, da so »neustrezne za bivanje v obmejnih pokrajinah, ker so se prav do poslednjih dni aktivno postavile proti prizadevanjem rajha (ne da bi se izrecno sovražno udejstvovala proti rajhu)«.

³ Glej nav. vire št. 1, 2, 5, 6 in lit. št. 7.

Samo v Lotaringiji so od 10. do 28. januarja 1943 odpeljali v preseljevalna taborišča v Šleziji 8831 oseb. Večino njih so izgnali zaradi tega, ker je po uvedbi nemškega državljanstva avgusta 1942, ki je imela za posledico uvedbo vojaške obveznosti, zaprosila za dovoljenje, da se izseli v Francijo. Značaj represalij so imele tudi deportacije prebivalcev Luksemburga, ki so konec avgusta in prve dni septembra 1942 z množično stavko demonstrirali proti uvedbi nemškega državljanstva in z njo zvezane vojaške obveznosti. Po odloku z dne 13. septembra 1942, ki so ga začeli izvajati 18. oktobra 1942, so po podatkih glavnega štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva izgnali v nemške in poljske pokrajine 652 oseb.⁴

Medtem ko je bil za deportacije ljudi ven iz t. i. interesnega območja nemškega rajha zavezan glavni državni varnostni urad, pa je Himmler za izganjanje ljudi v nemški rajh zadolžil glavni štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu. Po podatkih te ustanove naj bi odpeljali v rajh okoli 80.000 izgnancev. Koliko je bilo izgnancev iz posameznih dežel v nekaterih mesecih 1943. in v začetku 1944. leta, pokaže ta tabela, ki sem jo sestavil po poročilih omenjenega berlinskega urada (gl. tabelo na str. 51).

Kot vidimo, so na tem pregledu še tri skupine izgnancev in sicer iz Poljske in iz baltičskih dežel. Gre za okrog 24.000 ljudi iz t. i. priključenih vzhodnih območij, ki so jih nacisti poslali v nemški rajh z izrazitim namenom, da jih ponemčijo. Zato na tem pregledu najdemo dve vrsti ljudi iz Poljske 1. januarja 1944 že zunaj taborišč. Pri Estoncih in Letoncih gre za nemške preseljence, ki so se po letu 1939 preselili na Poljsko, nato pa svojevoljno zbežali nazaj v domovino. Spravili so jih v taborišča in imeli za izgnance (Absiedler).⁵

Položaj izgnancev

Vse vrste izgnancev so z večjimi ali manjšimi transporti odpeljali v nemške pokrajine in so še posebej pazili na to, da ne bi kje prišli v stik z narodno sorodnim prebivalstvom. Tako Slovencev niso pošiljali v zasedene pokrajine Avstrije, Češke in Poljske, za izgnance iz Alzacije, Lotaringije in Luksemburga pa ni smelo biti prostora v nemških predelih zahodno od Rena. Himmler je kot državni komisar za utrjevanje nemštva ukazal, naj izgnance namestijo v preseljevalnih taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi). Vodstvo VoMi s to odločitvijo ni bilo zadovoljno, saj je imelo v nekaj sto taboriščih več kot dvesto tisoč nemških preseljencev, a ni moglo uspešno ugovarjati Himmlerju. Slovenske izgnance so npr. namestili v več kot 200 taboriščih v devetih nemških pokrajinah, največ v Spodnji Šleziji, Saški in na Württemberškem. Tiste izgnance iz Alzacije, Lotaringije in Luksemburga, ki so jih izgnali jeseni 1942 in pozimi 1942—1943, so poslali v taborišča Schelklingen bei Ulm

⁴ Glej nav. virov št. 1, 2 in 8 ter lit. št. 5.

⁵ Glej nav. virov št. 3 in lit. št. 3.

Iz pokrajine	Stevilo 1. V. 1943			Stevilo 1. VII. 1943			Stevilo 1. X. 1943			Stevilo 1. I. 1944		
	izgancev zunanj taborišče VOMI	spособnih za ponemčenje	skupaj	izgancev zunanj taborišče VOMI	spособnih za ponemčenje	skupaj	izgancev zunanj taborišče VOMI	spособnih za ponemčenje	skupaj	izgancev zunanj taborišče VOMI	spособnih za ponemčenje	skupaj
Sp. Stajerska	10.556	27.629 ¹	38.185	10.891	26.866 ²	37.757	12.111	25.887 ³	37.998	13.040	24.799 ⁴	37.839
Gorenjska	?	(3.324)	?	—	3.594	3.594	—	4.800	4.800	—	4.174	4.174
Alzacija	996	568	1.564	1.935	568	2.503	2.274	56	2.330	2.354	1.274	3.628
Lotaringija	402	7.634	8.036	793	6.704	7.497	1.645	6.133	7.778	1.486	5.662	7.148
Luksemburg	60	1.051	1.111	93	1.397	1.490	316	1.731	2.047	534	1.840	2.374
Priključeni vzh. predeli v zah.	15.121	5.280	20.401	15.190	4.000	19.190	16.470	4.542	21.012	16.872	—	16.872
Poljski												
Pripadniki III. in IV. odd. D, V.	—	—	—	—	—	—	3.736	—	3.736	3.854	—	3.854
Skupaj	27.135	45.486	72.621	28.911	43.218	72.129	36.552	43.160	79.712	38.140	37.749	75.889
Poleg tega še:												
Estonska in Letonska (t. i. begunci z Baltika)	797	991	1.788	908	930	1.838	938	810	1.748	938	841	1.779

¹ med njimi 8.513 sposobnih za ponovno ponemčenje.
² med njimi 7.620 sposobnih za ponovno ponemčenje.
³ med njimi 6.536 sposobnih za ponovno ponemčenje.
⁴ med njimi 4.528 sposobnih za ponovno ponemčenje.

(Alzačani), Erfurt (Lotaringijci) in Leubus v Šleziji (Luksemburžani), pozneje pa še v druga, zlasti v Spodnji Šleziji in Sudetski.

Taborišča VoMi, ki so bila namenjena le za prehodno nastanitev nemških preseljencev, so za večino izgnancev postala prisilno bivališče prav do konca druge svetovne vojne. Na splošno je bilo življenje v njih trše kakor za nemške preseljence, vendar lažje kakor v koncentracijskih taboriščih. Nekaj časa so bila taborišča, v katerih so bili slovenski izgnanci, po odloku glavnega državnega varnostnega urada v Berlinu z dne 11. novembra 1941 zastražena in policijsko nadzorovana (taborišč z nemškimi preseljenci niso nikdar zastražili), kakšen mesec dni pa je trajala tudi t. i. »taboriščna zapora«, nekakšna karantena. Nastanitvene razmere so bile različne od taborišča do taborišča, skoraj povsod pa so izgnanci trpeli pomanjkanje prostora, saj je po več družin moralo prebivati v eni sobi in dostikrat spati na tleh.

V taboriščih VoMi so izgnance delili v dve veliki skupini: na tiste, ki so jih imeli za sposobne za ponovno ponemčenje (Wiedereindeutschungsfähige) in na tiste, za katere so menili, da jih ni mogoče ponemčiti (Nichteindeutschungsfähige). Osnovni kriterij za to delitev je bila rasna ocena, ki so jo slovenski izgnanci dobili že spomladi leta 1941, ko so bili še doma, izgnanci iz omenjenih zahodnoevropskih pokrajin pa šele v taboriščih VoMi. Izraz »sposoben za ponemčenje« je bil za veliko večino izgnancev popolnoma neustrezen, saj le-ti niso bili nikakršni renegati, ki bi jih bilo treba sedaj ponovno ponemčiti. Himmler jih je uvrščal v podobno skupino kot pripadnike III. in IV. oddelka t. i. Deutsche Volksliste, tj. nekakšnega nemškega narodnega katastra v t. i. priključenih vzhodnih predelih zahodne Poljske. V III. oddelku tega katastra so namreč uvrščali osebe nemškega rodu, ki pa so bile prišle pod poljski vpliv ali osebe poljskega rodu, poročene z osebo nemškega rodu. Najprej je bilo zelo malo takih izgnancev, ki so jih imeli za sposobne za ponovno ponemčenje, npr. med 37.000 slovenskimi izgnanci le okrog 5 tisoč, predvsem tistih, ki so jih že spomladi 1941 določili za izgon v Nemčijo (A-Fälle). Celo predstavnikom osrednjih raznarodovalnih ustanov v Berlinu se je to število zdelo premajhno in rasni kriteriji preostri ter so ga s ponovnimi rasnimi pregledi ter z omiljevanjem kriterijev (vključitev oseb s končno oceno Ust I, Ust II, Ust III in E I, E II in E III med osebe, sposobne za ponovno ponemčenje) do pomladi 1943 povečali za okrog 15.000, kar je pomenilo eno tretjino vseh slovenskih izgnancev v nemškem rajhu.

Praktične posledice delitve izgnancev v omenjeni dve veliki skupini so se pokazale kmalu po njihovem prihodu v taborišča. Po Himmlerjevih navodilih so takoj začeli t. i. sposobne za ponovno ponemčenje pošiljati v druge pokrajine, češ da bi istočasna zaposlitev obeh skupin na istem območju zelo škodovala ponemčevalnim ukrepom. Kakor so jeseni 1941 začeli pošiljati vse slovenske izgnance najprej v vzhodnejše nemške pokrajine, tako so pozneje t. i. sposobne za ponovno ponemčenje začeli pošiljati v nekatere zahodnejše nemške pokrajine, katerih oblikovitost tal je bila podobna oblikovitosti tal v njihovi domovini. Kljub temu, da so še leta 1943 načelno vztrajali pri delitvi obeh skupin izgnancev med

različne pokrajine, jim tega ob večanju števila t. i. sposobnih za ponovno ponemčenje ni bilo mogoče uresničiti. Obe skupini izgnancev sta bili dejansko ločeni bolj po taboriščih in manj po pokrajinah. Seveda je bilo s to delitvijo povezanih mnogo mučnih selitev in se je število taborišč VoMi za slovenske izgnance povečalo na več kot 300, nekatere družine pa so šle skozi več kot 15 taborišč.

Delitev izgnancev v omenjeni dve skupini naj bi bila tudi odločilna za njihovo končno usodo. Njihovo bivanje v taboriščih VoMi naj bi bilo začasno in najprej naj bi iz njih izšli tisti, ki so jih razglasili za sposobne za ponovno ponemčenje, sčasoma pa tudi vsi drugi. Prvi naj bi spadali v pristojnost višjih vodij SS in policije v vojnih okrožjih, ker so bili ti za svoja območja Himmlerjevi pooblaščenči za utrjevanje nemštva. Izgnancem naj bi preskrbeli delovna mesta in stanovanja ter nadzirali njihovo ponemčevanje. Imeli so nalogo, naj za t. i. sposobne za ponovno ponemčenje izberejo v glavnem takšno delo, »ki bo hkrati omogočalo določeno nadaljnje poklicno izboljšanje in življenje v nemške razmere« in naj še posebej skrbijo za to, da se bodo »sposobni za ponovno ponemčenje izpopolnjevali v besedni in pismeni rabi nemškega jezika«. Če bi ugotovili, da proces ponemčevanja ne poteka zadovoljivo, naj takšno osebo razglasijo za nesposobno za ponovno ponemčenje. Za ponemčevanje slovenskih in drugih izgnancev so veljala natančnejša navodila, ki jih je bil Himmler izdal za okrog 20.000 t. i. za ponovno ponemčenje sposobnih Poljakov.⁶

Tudi po ponovnih rasnih pregledih in omiljenih kriterijih za določanje t. i. sposobnih za ponovno ponemčenje je bila večina izgnancev razglašena za nesposobne za ponovno ponemčenje. Tudi ti naj bi sčasoma izšli iz taborišč VoMi in se izenačili s t. i. tujimi delavci. Če so za t. i. sposobne za ponovno ponemčenje bili nacisti še nekako zainteresirani, da jih zaposlijo primerno njihovemu poklicu in da jih poklicno izobražujejo, pa so t. i. nesposobne za ponovno ponemčenje načrtno zaposlovali pri manj zahtevnih delih, kot nekvalificirane delavce. Obravnavali so jih slabše kot tuje delavce iz dežel, s katerimi je imel nemški rajh dobre odnose (Italija, Hrvaška). Za otroke t. i. nesposobnih za ponovno ponemčenje iz vrst slovenskih izgnancev je Himmler sam odločil, da »naj dobijo šolsko izobrazbo po načelu »brati, šteti, čistiti zob«, morajo pa vendarle paziti, »da otroci teh družin ne bi podivjali«. Vprašanje je seveda, kako bi nacisti to skupino izgnancev obravnavali po vojni, če bi jo dobili. Po analogiji lahko sodimo, da bi jo obravnavali tako kot tiste doma, ki jim iz raznih ali političnih razlogov niso dali nemškega državljanstva in so zanje menili, da jih je po vojni treba sterilizirati ali kako drugače spraviti njihov rod z obličja zemlje.⁷

V vojnih razmerah, ko je nacistom krvavo primanjkovalo delovne sile, so seveda obe vrsti izgnancev imeli za ceneno delovno silo. Opozarjali so, da je treba izgnance zaposlovati na manj zahtevnih delih, ker je zlasti v začetnem obdobju njihova zaposlitev le prehodnega značaja; iz-

⁶ Glej nav. vire št. 3.

⁷ Glej nav. vire št. 7 in lit. št. 7.

gnancev, ki so bila doma poljedelci, niso smeli zaposlovati v industriji, ker je Himmler menil, da bi se tako »pokvarili za delo v poljedelstvu, ker bi se jim zdela plača premajhna in delovni čas predolg«. Vendar so zaradi pomanjkanja delovne sile v industriji in rudarstvu pozneje začeli izgnance uporabljati tudi v teh gospodarskih panogah. Prizadevali so si zaposliti tudi otroke in starejše ljudi, prve pri poljedelskih delih, druge pa pri domačih, hišnih delih v samih taboriščih. Na Himmlerjev ukaz so posvečali posebno pozornost zaposlitvi mladih deklet iz družin t. i. sposobnih za ponovno ponemčenje v velikih nemških družinah. Ločena od svojcev, ki so ostali v taboriščih, in tudi od svojih sovrstnic, naj bi se v nemških družinah s številnimi otroki bila prisiljena učiti nemškega jezika in ga uporabljati tako rekoč od prvega dne zaposlitve, saj se z nikomer v družini in okolici ne bi mogla pogovarjati v lastnem jeziku.

Delo izgnancev je bilo pravo prisilno delo, saj so morali delati tisto, kar so jim ukazali. Vodstvo VoMi ni le enkrat svarilo, da je treba »zaposlitev izgnancev na vsak način izpeljati brezhibno in da je treba v skladu s splošnimi smernicami za delo kar najširše zajeti tudi žensko delovno moč, kolikor je ta za to sposobna. Napete delovne razmere v rajhu prepovedujejo vsako neizrabljanje delovne sile v taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle«. Če izgnanci ali nemški preseljenci niso marali prevzeti dela, ki so jim ga določili, so jim lahko odtegnili tako imenovani denar za majhne potrebe, če tudi po enem tednu niso začeli delati, je taboriščno vodstvo moralo izgnanca prijaviti glavnemu državnemu varnostnemu uradu v Berlinu, ki ga je nato poslal v koncentracijsko taborišče, medtem ko so za nemškega preseljenca le ustavili postopek za njegovo nase-litev in povrnitev odškodnine za imetje, ki ga je bil pustil v domovini.

Ob trdem delu so izgnanci v taboriščih dobivali slabo in nezadostno prehrano in le malo zaslužka. Velik del zaslužka so morali odrajtati za hrano in nastanitev: zaposleni družinski člani tretjino, zaposleni družinski poglavarji polovico in zaposleni samski celo dve tretjini čistega zaslužka: kolikor ga je še ostalo po odbitku stroškov za prehrano in nastanišča, so jim ga nalagali na hranilne knjižice. »Privarčevani« denar naj bi dvignili iz hranilne knjižice šele po odhodu iz taborišča in tako večina izgnancev dejansko ni mogla razpolagati niti z vsem zaslužkom niti s prihrankom.

Hrana v taboriščih VoMi je bila slaba in nezadostna, tako da so izgnanci stradali. Če so jim znanci skušali pomagati, so pakete plenila taboriščna vodstva. Le-ta so po navodilih vodstva VoMi odpirala tudi pisma in iz njih pobirala živilske nakaznice, ki so jih izgnancem pošiljali njihovi znanci.

Ceprav je bilo bivanje izgnancev v taboriščih VoMi v začetku zamišljeno le kot prehodno, so tri četrtine njih ostale v taboriščih prav do konca vojne. Od pomladi 1942 dalje v glavnem sicer niso bila več zastražena, vendar so morali izgnanci živeti v njih in so jih smeli za daljši ali krajši čas zapustiti samo z dovoljenjem uradov VoMi. Tudi če je kdo iz družine, ko je bil na delu, prebival zunaj taborišča, so morali ostali člani družine ostati v taborišču, smel jih je obiskovati le ob koncu tedna ali vsakih štirinajst dni. Vodstvo VoMi je prepovedalo, da bi iz-

gnanci iz nekega taborišča obiskovali izgnance v sosednjih taboriščih, še bolj pa je seveda nasprotovalo temu, da bi izgnance obiskovale druge osebe, zlasti iz domovine. Eden od vzrokov za to je bila tudi bojazen, da bi osvobodilna misel, ki je zajela domovino, mogla s pomočjo obiskov prodirati v taborišča. Iz tega vzroka so tudi cenzurirali korespondenco izgnancev, ki je morala biti v nemškem jeziku. Taboriščna vodstva so imela stroga navodila, da ne smejo izročati izgnancem pisem in sporočil, ki bi bila napisana v slovenščini, ki bi lahko povzročala nemire med izgnanci ali pa vsebovala vesti, za katere je v državnem interesu bolje, da izgnanci ne vedo zanje. Strogo so tudi prepovedali pošiljati ali sprejemati pošto zunaj taborišča.

Zavest, da so nasilno pregnani s svojih domov in iz domovine ter oropani vsega svojega imetja, trdo in slabo plačano delo, slabe razmere in trd režim v taboriščih itd. so silili izgnance k begu iz taborišč. Do februarja 1942, ko so odpeljali v taborišča VoMi že na tisoče izgnancev, so nacisti ugotovili že na desetine primerov uspelega bega iz taborišč. Pokrajinska vodstva VoMi so najprej grozila izgnancem, da bodo ob poskusu pobega izgubili pravico do odškodnine za imetje, ki so ga pustili doma, nato pa uvedla nekatere preventivne ukrepe za onemogočanje pobegov. Izgnancem v taboriščih so najprej odvzemali denar in druge vrednosti ter osebne dokumente, zaklepali njihovo osebno prtljago itd. Ulovljene ubežnike so najprej pošiljali v zapore in nato nazaj v taborišča, kjer so morali za kazen opravljati še dodatna dela.

Zaradi pobegov slovenskih izgnancev iz taborišč in vključevanja beguncev v osvobodilni boj doma so nacisti sredi leta 1942 zelo poostрили režim v taboriščih. Kaže, da so vsaj nekatera taborišča ponovno zastražili, poostрили nadzor nad gibanjem in vedenjem izgnancev, onemogočali so jim izkoriščanje dopusta, ukazali so jim nositi posebne razpoznavne znake, nekateri taboriščni vodje so jih začeli zlorabljati itd. Ko je Himmler iz nekega policijskega poročila zvedel, da se ubegli izgnanci doma priključujejo partizanom, je ukazal, naj v prihodnje odrasle ubežnikove svojce odpeljejo v koncentracijsko taborišče, otroke v domove »Lebensborn«, vse tiste moške, ki so vedeli za pobeg ali beguncem celo pomagali, pa naj javno obesijo v taborišču. Še v začetku leta 1945, ko so nacisti že ukinili taborišča v nekaterih vzhodnih nemških pokrajinah in so se nekateri izgnanci vračali domov, so jih z orožništvom in policijo lovili po vlakih in doma ter jih pošiljali v taborišča VoMi v zahodnih nemških pokrajinah. Na svoje domove, v katerih so med vojno prebivali nemški naseljenci, so se preživeli izgnanci lahko vrnili šele po propadu tretjega rajha.⁸

Neuspeli poskus naselitve izgnancev na Poljskem

V drugi polovici 1942 so izgnanci prišli v Himmlerjeve načrte za nemško kolonizacijo distrikta Lublin na Poljskem. Tam naj bi nastal »nemški branik«, od katerega bi se nato širilo nemštvo na vse strani in

⁸ Glej nav. vire št. 1, 2, 7 in lit. št. 1 in 7.

izpodrivalo poljski narod z njegove zemlje. Iz okolice Lublina, zlasti še iz okrožja Zamość, naj bi izgnali okrog 140.000 Poljakov in Ukrajincev ter naselili okrog 99.000 Nemcev in celo izgnance iz Slovenije, Alzacije, Lotaringije in Luksemburga.

Kaže, da je Himmler prišel na idejo, da bi nemškim naseljencem priključil tudi izgnance, v začetku oktobra 1942, ko je obiskal Krakov. Kajti še 3. oktobra 1942 je glavni štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu predvideval, da bi lahko izgnance iz francoskih pokrajin in Luksemburga naselili v t. i. priključenih vzhodnih območjih zahodne Poljske. Himmler pa ga je že drugi dan spraševal iz Krakova, kako je s Slovenci, ki so sposobni za ponovno ponemčenje, in naročil, naj nje in Lotaringijce naselijo v lublinskem distriktu še pred božičem 1942. Vprašanje, koliko Slovencev naj bi naselili na Poljskem, je bilo nato predmet številnih razprav in razgovorov med raznimi ustanovami in navajali so tudi različne številke; v začetku npr. 500, pozneje 12.000 itd. O drugih skupinah izgnancev, ki so takrat v glavnem šele prihajali v taborišča VoMi, niso navajali natančnejših podatkov. Menili so le, da »lahko te skupine naselijo le raztreseno med strnjenimi močnejšimi skupinami«.

Čeprav je imel glavni štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva pomisleke glede zamisli o naselitvi slovenskih izgnancev na Poljskem, ker je menil, da bi se v nemških pokrajinah lahko prej ponemčili, je Himmler sklenil drugače. 15. decembra 1942 je s »splošno odredbo 19/I« določil, da je treba izgnanim Slovincem, sposobnim za ponovno ponemčenje, podeliti nemško državljanstvo na preklic in jih izenačiti z nemškimi preseljenci, kolikor bodo določeni za naselitev v Vzhodni Evropi. Isti dan je še odredil, naj jih naseljujejo med nemške koloniste v razmerju 2 : 10, kar pomeni, da bi naj med deset Nemcev prišla dva Slovenca, s čimer naj bi zagotovili njuno ponemčenje.

Pozimi in v zgodnji pomladi 1943 so nacisti pripravljali vse potrebno tudi za kolonizacijo izgnancev na Poljskem. Po taboriščih VoMi so popisali 7374 in zunaj njih 8158 slovenskih izgnancev, sposobnih za ponovno ponemčenje. Od februarja 1943 dalje so jih pregledovale tri komisije iz t. i. Einwandererzentralstelle in od 15.271 pregledanih so jih 13.253 razglasile za sposobne za naselitev v Vzhodni Evropi (osteinsatzfähig). Od teh so 169 družin z 957 osebami še odpeljali v neko taborišče v Lodzu, da jih pripravijo za naselitev, nekaj desetini moških pa že v Zamość pri Lublinu. Vsem, ki so jih razglasili za sposobne za naselitev v Vzhodni Evropi, so podelili nemško državljanstvo na preklic.

Komaj je nacistična naselitvena akcija v lublinskem distriktu stekla, je že začela zadevati na velike ovire. Največja ovira je bila odpor Poljakov in Ukrajincev, ki so jih pregnali s posestev, in nasprotovanje nekaterih visokih nacističnih funkcionarjev v generalni guberniji na Poljskem Himmlerjevi akciji. To nasprotovanje se je porodilo iz golih gospodarskih računov in nalog ter bojazni, da nemirne razmere ne bi motile njihovega ropanja dežele. Tako niso mogli naseliti niti šestine ljudi, predvidenih za naselitev.

Med približno 14.000 naseljenci ni bilo nobenega izgnanca. Le-ti so se namreč upirali nameri, da bi jih nacisti naselili na posestvih izgnanih Poljakov in Ukrajincev. O tem odporu priča nekaj poročil iz Einwandererzentralstelle in uradov državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Eno izmed njih, ki so ga poslali Himmlerju, pravi: »To nasprotovanje ljubinskemu distriktu zavzema že takšne oblike, da je računati z resnim odporom.« Na drugi strani pa tudi nemška ustanova in posamezniki niso bili za to, da bi slovenske izgnance naseljevali na Poljskem. Tudi o njihovih pomislekih govori več poročil. Tako je npr. o odnosu do Slovencev 2. marca 1943 poročala Einwandererzentralstelle, »da se tudi pri nemških naseljencih pojavlja nezaupanje do Slovencev. Ne bi bilo čudno — tako se večkrat sliši, — če bi Slovenci kmalu pomenili okrepitev za partizane v ljubinskem distriktu.«

Ob vedno večjih ovirah, na katere je zadeval pri uresničevanju svojega načrta v nemški kolonizaciji distrikta Lublin, je Himmler na poročila o odporu izgnancev proti naselitvi na Poljskem odgovoril, da lahko ostanejo v rajhu. V razgovoru s šefom glavnega štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva 12. maja 1943 je glede slovenskih izgnancev, ki so se komisijam Einwandererzentralstelle pritoževali, da v taboriščih VoMi in na delovnih mestih z njimi ne ravnaajo lepo, odločil, da je treba z izgnanimi Slovenci ravnati dobro in skrbno in »da tisti Slovenci, ki želijo ostati v rajhu, lahko ostanejo tam, vendar ne v podonavskih in alpskih pokrajinah«. Glede izgnancev iz Lotaringije je povedal, da »naj moške iz tistih lotarinških družin, ki ne marajo iti v Lublin, pošljejo v delovna taborišča I. stopnje, ženske pa premestijo iz preseljevalnih taborišč na delo v bližnja podjetja za vojno industrijo«. Sklenil je tudi, da »lahko Alzačane, ki se močno upirajo naselitvi v Vzhodni Evropi, pustijo v rajhu,« in da »jih naj zaposlijo predvsem v protestantskem delu Frankovskega, ker sta Badensko in Württemberško preblizu njihovi rodni deželi.« Zanimivo je, da je glede izgnancev iz Slovenije in Lotaringije naročal, naj jih še vendarle skušajo pridobiti za naselitev v ljubinskem distriktu, ni pa tega naročil za izgnance iz Alzacije. Poudaril je, da je po Hitlerjevi odredbi treba računati še z deportacijo nadaljnjih 250.000 ljudi iz Alzacije, kar pa bo mogoče izvesti šele pozneje.

Po tej Himmlerjevi odločitvi so izgnanci še naprej ostali v Nemčiji, povečini v taboriščih VoMi. Kljub obljubi jim niso izplačali odškodnine za imetje, ki so ga morali pustiti v svoji domovini. Še naprej so jih uporabljali kot ceneno delovno silo ob slabih nastanitvenih in prehrabnih razmerah. Spomladi 1943 so tiste, ki so jih razglasili za sposobne za ponovno ponemčenje in jim podelili nemško državljanstvo na preklic, začeli klicati v nemško vojsko. Ta nacistični ukrep je še okrepil nezadovoljstvo izgnancev in povzročil nove primere odpora.⁹

⁹ Glej nav. vire št. 7, 8 in lit št. 1, 2 in 7.

VIRI IN LITERATURA

A. Viri

a) Tiskani viri

1. Official Transcript of the American Military Tribunal No I in the matter of Unites States of America against Ulrich Greifelt and all defendants, sitting at Nuremberg, Germany on 10 October 1947, vol. I—LII.
2. Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10, Nuernberg October 1946 — April 1949, vol. IV and V.
3. Der Menscheneinsatz. Grundsätze, Anordnungen und Richtlinien des RKFDV. 1940 und 1941.

b) Netiskani viri

4. Umsiedlungsstab Untersteiermark, Ref. III. Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor.
5. Dienststelle des Beauftragten des RKFDV in Marburg Drau. Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor.
6. Dienststelle des Beauftragten des RKFDV in Veldes. Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani.
7. Deutsches Auslandsinstitut Stuttgart — odredbe glavnega štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva (mikrofilm iz National Archives Washington, T-81, navitek 267); odredbe vodstva VoMi (NAW, T-81, navitek 269); odredba pokrajinskih vodstev VoMi za Saško (NAW, T-81, navitek 283), Zgornjo Bavarsko (NAW, T-81, navitek 267), Spodnjo Bavarsko (NAW, T-81, navitek 278), Švabsko (NAW, T-81, navitek 283), Badensko (NAW, T-81, navitek 278), EWZ — gradivo o preseljevanjih na zahodu (NAW, T-81, navitek 314).
8. Persönlicher Stab des Reichsführers SS, Schriftgutverwaltung, Folders 14 (NAW, T-175, navitek 59), Folders 40 (NAW, T-175, navitek 18) in Folders 266 (NAW, T-175, navitek 73).

B. Literatura

1. R. L. Koehl, RKFDV: German Resettlement and Population Policy 1939—1945. Cambridge 1957.
2. C. Madajczyk, Generalna gubernia w planach hitlerowskich. Warszawa 1961.
3. M. Broszat, Nationalsozialistische Polenpolitik 1939—1945. Stuttgart 1961.
4. E. Schaeffer, L'Alzace et la Lorraine (1940—1945), leur occupation en droit et en fait. Paris 1953.
5. A. a. V. Toynbee, Hitler's Europe. London-New York-Toronto 1954.
6. M. Mikuš, Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu? Zgodovinski časopis 1952—1953 (Kosov zbornik), str. 733—767.
7. T. Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945. Maribor 1968.

Zusammenfassung

DIE ABSIEDLER ALS BILLIGE ARBEITSKRÄFTE DES DEUTSCHEN REICHES

In seinem Beitrage stellt der Verfasser eine besondere Gruppe von Arbeitsleuten, die von den Nazisten nach Deutschland verschleppt wurden, vor. Sie wurden nicht in erster Linie als Arbeitskräfte nach Deutschland abgeschickt, doch sie wurden zu solchen und blieben es bis zum Zusammenbruch des Dritten Reiches. Es handelt sich um rund 80.000 Personen aus Slowenien, Elsass, Lothringen und Luxemburg, die von Nazisten aus nationalen oder politischen Gründen aus ihrer Heimat nach Deutschland vertrieben wurden. Die Mehrheit von diesen möchten die Nazisten gerne aus dem Interessengebiet des

Reiches vertreiben, doch das war aus technischen und politischen Gründen nicht mehr möglich. Die Mehrzahl von diesen nach Deutschland verschleppten Leuten, die von Nazisten als »Absiedler« genannt wurden, blieb bis zum Ende des Dritten Reiches in den Umsiedlungslagern der Volksdeutschen Mittelstelle. Im allgemeinen war die Lage der Absiedler schlecht; härter als für die deutschen Umsiedler, immerhin aber leichter als in den Konzentrationslagern.

In den Kriegsverhältnissen, als es den Nazisten an Arbeitskräften mangelte, galten die Absiedler als wohlfeile Arbeitskräfte. Sie wurden bei minder anspruchsvollen Arbeiten eingesetzt, vor allem in der Landwirtschaft, Verkehr usw. Wegen des Mangels an Industrie- und Bergarbeitern wurden sie später allmählich doch auch als Arbeiter in diesen Wirtschaftszweigen eingesetzt.

Bei harter Arbeit, schlechten Wohnverhältnissen und rücksichtslosen Regime in den Lagern, die von SS-Offizieren geführt wurden, erhielten die Absiedler eine ungenügende Verpflegung und geringen Arbeitsverdienst, d. h. im Bargeld höchstens nur ein Drittel des Nettolohnes.

In der zweiten Hälfte des Jahres 1942 werden die Absiedler in Himmlers Plänen für eine deutsche Kolonisation des Distriktes Lublin in Polen erwähnt. Es sollten unter den deutschen Ansiedlern im gewissen Zahlverhältnis, das die Eindeutschung gewährte (z. B. unter 10 deutschen Umsiedlern 2 slowenische Absiedler), auch die Absiedler an der Scholle der vertriebenen Polen und Ukrainern angesetzt werden. Endlich aber waren unter rund 14.000 Ansiedlern keine Absiedler. Diese hatten sich nämlich ihrer Ansiedlung in Polen stark entgegengesetzt. Als aber die Lubliner Kolonisierungsaktion wegen des Widerstandes der polnischen und ukrainischen Bevölkerung und der Widersetzung einiger nazistischer Herrscher in Krakow und Lublin, die für eine ruhige wirtschaftliche Ausbeutung des besetzten polnischen Gebietes verpflichtet waren, scheiterte, hat Himmler den Absiedlern den weiteren Aufenthalt im Reiche genehmigt. Trotz mehreren Versprechungen haben die Nazisten den Absiedlern keine Entschädigung für das in ihrer Heimat zurückgelassene Vermögen bezahlt und nützten sie noch weiter als billige Arbeitskräfte aus.